

vel tricenum, vel sexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniente, multi remaneant qui erui jam de pœnis illorum intercessione non possint, et in eis inveniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate vanissima pollicetur. Hæc me respondisse illis suffecerit, qui sacrarum Litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non spernunt, sed eas male intelligendo, non quod illæ loquuntur, sed hoc potius putant futurum esse quod ipsi volunt. Hac itaque responsione reddita librum, sicut promisimus, terminamus.

LIBER XXII.

DE FINE DEBITO CIVITATIS DEI, HOC EST, DE ÆTERNA FELICITATE SANCTORUM. ASTRUITUR FIDES RESURRECTIONIS CORPORUM, ET EXPLICATUR QUALIS FUTURA SIT. TUM DICTO QUID ACTURI SINT IN CORPORIBUS IMMORTALIBUS ATQUE SPIRITUALIBUS SANCTI, OPUS TERMINATUR.

CAPUT I.

De conditione Angelorum et hominum.

I. SICUT in proximo libro superiore promisimus, iste hujus totius Operis ultimus disputationem de Civitatis Dei æterna beatitudine continebit. Quæ non propter ætatis per multa sæcula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, æternitatis nomen accepit: sed quemadmodum scriptum est in Evangelio, « Regni ejus non erit » finis. » Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quæ perenni fronde vestitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus et cadentibus foliis, subinde alia quæ nascuntur, faciem conservant opacitatis: sed omnes in ea cives immortales erunt, adipiscentibus et hominibus, quod nunquam sancti Angeli perdidit. Faciet hoc Deus omnipotentissimus ejus conditor. Promisit enim, nec mentiri potest; et quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, et non promissa, et promissa jam fecit.

Scriptus circiter initium anni 427.

II. Ipse est enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intelligentiam dedit, et suæ contemplationis habiles capacesque sui præstitit, atque una societate devinxit, quam sanctam et supernam dicimus Civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tanquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturæ tribuit tale, ut si vellet, desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria secutura. Qui cum præsciret Angelos quosdam per elationem, qua ipsi sibi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius et melius esse judicans etiam de malis bene facere, quam mala esse non sinere. Que omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamvis bona, et a summo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, instituta, peccando ea sibi ipsa fecisset. Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam se esse naturam. Nisi enim magnum et ipsa, licet non æquale Conditori, bonum esset, profecto desertio Dei tanquam luminis sui malum ejus esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi vitium est, et idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum esse creatum, ac per hoc etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur cæteris membris membrum capax luminis, (non enim alia causa esset vitium ejus carere lumine :) ita natura quæ fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo; qui casum Angelorum voluntarium justissima poena sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus cæteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tanquam ipsius præmium permansionis dedit. Qui fecit hominem ipsum etiam rectum cum eodem libero

arbitrio, terrenum quidem animal, sed cælo dignum, si suo cohæreret auctori: miseria similiter, si eum desereret, secutura, qualis naturæ hujusmodi conveniret. Quem similiter cum prævaricatione legis Dei per Dei desertionem peccatorum esse præsciret, nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul prævidens, quid boni de malo esset ipse facturus, qui de mortali progenie merito justæque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat, et instauret partem quæ lapsa est Angelorum; ac sic illa dilecta et superna Civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis et uberiore lætetur.

CAPUT II.

De æterna Dei et incommutabili voluntate.

I. **MULTA** enim fiunt a malis quidem contra voluntatem Dei: sed tantæ est ille sapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos et justos ipse præscivit, tendant omnia, quæ voluntati ejus videntur adversa. Ac per hoc cum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius quam ipse mutantur, et eum quodam modo mutatum in his quæ patiuntur inveniunt: sicut mutatur sol oculis sauciatis, et asper quodam modo ex miti, et ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apostolus, « Deus est enim, qui operatur in vobis et velle¹. » Sicut

¹ Philip. ii, 13.

justitia Dei, non solum qua ipse justus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo justificatur, facit: sic et lex ejus vocatur, quæ potius est hominum, sed ab ipso data. Nam utique homines erant, quibus ait Jesus: « In lege vestra scriptum est¹: » cum alio loco legamus, « Lex Dei ejus in corde ipsius². » Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit: sicut dicitur cognovisse, quod ut cognosceretur fecit, a quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apostolo. « Nunc » autem cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo³, » fas est ut credamus, quod eos tunc cognoverit Deus præcognitos ante constitutionem mundi: sed tunc cognovisse dictus est, quod tunc ut cognosceretur effecit⁴. De his locutionum modis jam et in superioribus libris memini disputatum. Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit.

II. Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo inspirata sancta voluntate, nec fiunt; sicut orant pro quibusdam pie sancteque, et quod orant non facit, cum ipse in eis hanc orandi voluntatem sancto Spiritu suo fecerit. Ac per hoc, quando secundum Deum volunt et orant sancti, ut quisque sit salvus, possumus illo modo locutionis dicere: « Vult Deus et non facit; » ut ipsum dicamus velle, qui ut velint isti facit. Secundum illam vero voluntatem suam, quæ cum ejus præscientia sempiterna est, profecto in coelo et in terra omnia quæcumque voluit⁵, non solum præterita vel præsentia, sed etiam futura jam fecit. Verum ante quam veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora universa præscivit atque disposuit, dicimus: « Fiet

¹ Joan. viii, 17. — ² Psal. xxxvi, 31. et Isai. li, 6. — ³ Gal. iv, 9. — ⁴ 1 Petr. i, 20. — ⁵ Psal. cxiii, alias cxiv H. 3.

quando Deus voluerit. » Si autem non solum tempus quo futurum est, verumetiam utrum futurum sit ignoramus, dicimus: « Fiet, si Deus voluerit »: non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc habebit; sed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum est voluntate, tunc erit.

CAPUT III.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, et perpetuis suppliciiis impiorum.

QUAPROPTER, ut cætera tam multa præter eam, sicut nunc in Christo videmus impleri quod promisit Abrahæ, dicens: « In semine tuo benedicentur omnes gentes¹: » ita quod eidem semini ejus promisit, implebitur, ubi ait per Prophetam: « Resurgent qui erant in monumentis². » Et quod ait: « Erit coelum novum et terra nova, et non » erunt emores priorum, nec ascendent in cor ipsorum; » sed lætitiâ et exultationem invenient in ea. Ecce ego » faciam Jerusalem exultationem et populum meum lætitiâ; et exultabo in Jerusalem, et lætabor in populo » meo; et ultra non audietur in ea vox fletus³. » Et per alium Prophetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ: « In tempore illo salvabitur populus tuus omnis » qui inventus fuerit scriptus in libro: et multi dormientium in terræ pulvere⁴: » sive, ut quidam interpretati sunt: « Aggere, exurgent; hi in vitam æternam, et hi » in opprobrium et confusionem æternam⁵. » Et alio loco

¹ Gen. xxi, 8. — ² Isai. xxvi, 19. — ³ Id. lxxv, 17-19. — ⁴ Dan. xii, 1, 2. — ⁵ Ibid.

per eundem Prophetam¹: « Accipient regnum sancti Altissimi, et obtinebunt illud usque in sæculum, et usque in » sæculum sæculorum⁴. » Et paulo post: « Regnum, inquit, » ejus regnum sempiternum². » Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro vicesimo posui, sive quæ non posui et tamen in eisdem litteris scripta sunt: venient et hæc, sicut et ista venerunt, quæ increduli non putabant esse ventura. Idem quippe Deus utraque promisit, utraque ventura esse prædixit, quem perhorrescunt numina Paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho Paganorum.

CAPUT IV.

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.

SED videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, sicut tanto ante prædixit, in hoc credendum sperandumque convertit, acute sibi argumentari videntur adversus corporum resurrectionem, et dicere quod in tertio de republica libro a Cicerone commemoratum est. Nam cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret: quorum non corpora, inquit, sunt in cælum elata: neque enim natura pateretur, ut id quod esset e terra, nisi in terra maneret. Hæc est magna ratio sapientium, quorum « Dominus novit cogitationes, quoniam vanæ sunt³. » Si enim animæ tantummodo essemus, id est, sine ullo corpore

¹ Daniel. vii, 18. — ² Ibid. 27. — ³ Psal. xciii, 11.

spiritus, et in cælo habitantes terrena animalia nesciremus, nobisque futurum esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili necteremur, nonne multo fortius argumentaremur id credere recusantes, et diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena est terra vegetantibus animis hæc membra terrena, miro sibi modo connexa et implicata. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal; non poterit terrenum corpus in cæleste corpus attolli, si animus omni, ac per hoc etiam cælesti, corpore præstabilior terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cælesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet et vitam et eam sentientem atque viventem dedignabitur cælum suscipere, aut susceptam non poterit sustinere, cum de re sentiat et vivat ista meliore, quam est corpus omne cæleste? Sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus quo id fieri voluit, qui hoc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quam illud quod ab istis non creditur, fecit. Cur enim non vehementius admiramur incorporeos animos cælesti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quam corpora, licet terrena, sedibus quamvis cælestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia hoc videre consuevimus, et hoc sumus, illud vero nondum sumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profecto sobria ratione consultata mirabilioris esse divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo attexere, quam licet diversa, quia illa cælestia, ista terrestria, tamen corpora et corpora copulare.

spiritus et in celo habitantes terrarum animas necitans
 notatque futurum esse dicentur in terrarum corporibus
 animarum quodam vinculo mirabili necitans. nonne
 multo fortius argumentum in illis recitans; et di-

CAPUT V.

De resurrectione carnis, quam quidam, mundo cre-
dente, non credunt.

SED hoc incredibile fuerit aliquando: ecce jam creditur mundus sublatum terrenum Christi corpus in cœlum; resurrectionem carnis et ascensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt et docti et indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum, et rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus antequam vel unum horum fieret², ambo futura esse prædixit. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credit mundus, sicut jam venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quandoquidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem litteris prædictum sit¹, per quas credit mundus? Et ipse modus quo mundus credit si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, et omnino, quantum ad istorum doctrinas attinet, impolitos, non peritos grammatica, non armatos dialectica non rhetorica inflatos, piscatores

¹ Matth. xxvi, 13.

Christus cum retibus fidei ad mare hujus sæculi paucissimos misit, atque ita et ex omni genere tam multos pisces, et tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, imo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, et in cœlum ascendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, et in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur et cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certe Christi, et in cœlum cum carne in qua resurrexit ascensio, toto jam mundo prædicatur et creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe jam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, et quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem ut verum est, paucis; obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicentibus et scribentibus credit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo jam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credit, quia in tam contemptibilibus testibus multo mirabilius divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, et cum illa in cœlum ascendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantum, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum lin-

guarum fuisse noverant, repente linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant. Claudum ab uberibus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumem constitisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus¹; in via qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere; et alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta, postremo etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredilibus addimus; et ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in cœlum ascensione dicitur, multorum incredibilium testimonia tanta congerimus, et nondum ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque ascensionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

CAPUT VI.

Quod Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, Ecclesia autem Christum Dominum credendo dilexerit.

I. RECOLAMUS etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut scripta sunt, inseram: « Magis est, inquit, in Romulo admiran-

¹ Act. ii, iii et iv.

dum, quod cæteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditus hominum sæculis fuerunt, ut fingendi proclivior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his (2) sexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum, vita errore sublato fuisse cernimus. Et paulo post de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum: « Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditus ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnunquam incondite. » Hæc ætas autem jam exulta præsertim eludens omne quod fieri non potest respuit. Unus e numero doctissimorum hominum, idemque eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita jam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atque id parva et incipiens? Tum deinde posteris servare fuerat necesse quod acceperant a majoribus, ut cum ista superstitione in lacte quodam modo matris ebibita cresceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus fastigio, velut ex altiore quodam loco, alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet; ut non quidem crederent, sed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui serviebant, de conditore ejus offenderent, aliter eum nominando quam Roma; quæ id non amore quidem hujus erroris, sed tamen amoris errore crediderat. Christus autem quanquam sit cœlestis et sempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita est, Deum credidit: sed ideo potius est condenda, quia credidit. Roma conditorem suum jam constructa et

dedicata tanquam deum coluit in templo : hæc autem Jerusalem conditorem suum Deum Christum, ut construi posset et dedicari, posuit in fidei fundamento. Illa illum amando esse deum credidit, ista istum Deum esse credendo amavit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, et de amato jam libenter etiam falsum bonum crederet : ita præcessit unde ista crederet, ut recta fide, non temere quod falsum, sed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot et tantis miraculis, quæ persuaserunt Deum esse Christum, prophetiæ quoque divinæ fide dignissimæ præcesserunt, quæ in illo, non sicut a patribus adhuc creduntur implendæ, sed jam demonstrantur impletæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturve quod factum est, non quod ante fuerat prophetatum : sed quod sit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium signis id ei vere provenisse monstratur. Lupa quippe illa nutrix, quod videtur quasi magnum extitisse portentum, quale aut quantum est ad demonstrandum deum? Certe enim etsi non meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cum commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, et mori maluit, quam non dicere? Aut vero aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porro numeret, quam multi quantalibet sævitia credulitatis occidi, quam Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur existere, compellebat aliquas civitates positas sub jure romano tanquam deum colere Romulum : a Christo autem Deo non solum colendo, verumetiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus revocare non potuit, non

levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque pœnarum, et ipsius mortis, quæ plus cæteris formidatur. Neque tunc Civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, et haberet tamen magnorum agmina populorum, adversus impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit ; sed potius ut obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere.

II. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de Republica, disputari nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrant ; sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est, quæ videtur a pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verumetiam optanda persæpe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur : simile est quodam modo (ut magnis parva conferamus) ac si omnis hic mundus intereat et concidat. » Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellum voluisse suscipi a civitate, qua fit ut maneat hic civitas, sicut dicit, æterna, quamvis morientibus et nascentibus singulis, sicut perennis est opacitas oleæ vel lauri, atque hujusmodi cæterarum arborum, singulorum lapsu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum singulorum, sed universæ pœna est civitatis, quæ a pœna plerumque singulos

vindicat. Unde merito quæritur, utrum recte fecerint¹. Saguntini, quando universam suam civitatem interire maluerunt, quam fidem frangere, qua cum ipsa romana republica tenebantur: in quò suo facto laudantur ab hominibus terrenæ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic disputationi possent obedire, non video, ubi dicitur nullum suscipiendum esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute: nec dicitur, si in unum simul periculum ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione non possit, quid sit potius eligendum. Profecto enim Saguntini si salutem eligerent, fides eis fuerat deseranda: si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut et factum est. Salus autem Civitatis Dei talis est, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potius acquiri possit; fide autem perditâ, ad eam quisque venire non possit. Quæ cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit, vel habere potnit, quando est deus creditus Romulus.

CAPUT VII.

Quod ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinæ, non persuasionis humanæ.

SED valde ridiculum est de Romuli falsa divinitate, cum de Christo loquimur, facere mentionem. Verumtamen cum sexcentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuisse doctrinis dicatur exulta; ut quod fieri non potest, omne respueret: quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maxime-

¹ Vide supra lib. III, c. 20.

que postea sub Augusto atque Tiberio, eruditioribus utique temporibus, resurrectionem carnis Christi atque in cœlum ascensionem, tanquam id quod fieri non potest, mens humana ferre non posset, eludensque ab auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse, atque factam esse Divinitas ipsius veritatis, vel veritas Divinitatis, et contestantia miraculorum signa monstrarent; ut terrentibus et contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus, præcedens in Christo, deinde ad novum sæculum in cæteris secutura resurrectio atque immortalitas carnis et fidelissime crederetur, et prædicaretur intrepide, et per orbem terræ pullulatura fœcundius cum Martyrum sanguine sereretur. Legebantur enim præconia præcedentia Prophetarum, concurrebant ostenta virtutum, et persuadebatur veritas nova consuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ, qui persequabatur furore, sequeretur fide.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, et fieri mundo credente non desinunt.

CUR, inquit, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere necessaria fuisse prius quam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usque-
quaque cantatur in cœlum cum carne sublatus? Unde